

BEETHOVEN HALOTTI MASZKJA

Herbert Grün

A legszebb — ugyanakkor a legmegdöbbentőbb és legszelídebb — halotti maszk, amelyet valaha is láttam, nagyon kevésbé ismert. Az élő Beethoven arcáról mintázott gipsznyomat (15 évvel a halála előtt készült, akkor, amikor aránylag boldog volt, dicsőségének tetőfokán állt, és ami különösen fontos, még nem volt egészen süket) az elmúlt száznegyvenhat év alatt száz- és százezrekre szaporodott, s a szalon-csecsebecsékkal kereskedők egyik legkeresettebb s legjobban fogyó árucikkévé vált. Ez az „élő” halotti maszk közismert és szívéhez nőtt minden félművelt fajankónak, ezredik és százezredik lenyomata lóg a polgári és kispolgári lakások falán. Az igazi halotti maszk nem szerzett ilyen népszerűséget, s nemcsak azért — mint ahogy a hozzáértők állítják —, mert részben megbízhatatlan. Meggyőződésem szerint inkább azért, mert a gipszereklýéket gyűjtő átlagember fél ettől a maszktól. Ezért nem is mutattak iránta olyan kíváncsiskodást (undo-ritó szó! Itt még szászorta inkább!), s még a könyvekbe is szívesebben teszik az „élő” maszk reprodukcióját, sőt alkalomadtán „halotti” maszkká átkeresztelve. S ez érthető is. Beethoven „élő” maszkja csak éppen annyira brutális, hogy bátorkodik kellemesen megdobogtatni a békés filiszterek szívecskéjét — mert láttára elhithetik magukkal, hogy a lángész démoni és elemi erővel feltörő megnyilatkozását csodálják —, s ugyanakkor olyan harmonikus gipszöntvény, hogy igazában nincs is mit borzadni fölötte. Más azonban a halotti maszk: nemcsak a tapintatosan sejtetett, hanem a valódi és teljes iszonyatot tükrözi. Híszzen az abszolút magányosságot mutatja — ezt a hétköznapi ember számára fölöttébb érthetetlen erőt (akár jellembelit, akár az alkotóét) —, és a nem kevésbé egetverő szenvedést; olyan szenvedést, amelyről a világ bármely lengyelje még csak hallani sem akarna.

Ez az a szenvedés, amelyről Auguste Renoir azt mondta, hogy már nem a könnyekben és az eltorzult vonásokban jelentkezik, hanem a mosolyban és az arányos kontúrokból is. S az a fajta ember, akinek a mindennapi békeség háborítatlan unalma és örök egyensúlya jelenti a legfőbb értéket, az az ember fél a szenvedéstől, az igazi tragikus szenvedéstől — nemcsak, ha közvetlenül fenyegeti (ami ugyan ritkán történik meg, hiszen a legnagyobb szorultságában és nyomorában sem képes a valódi, abszolút szenvedésre), hanem már akkor is, ha csak megpillantja, vagy nézni kénytelen.

Műkereskedők, könyvkereskedők, színpadi rendezők, gramfonlemez-árusítók tapasztalatai igazolják a legbeszédesebben, mit kedvel az ilyenfajta emberek népes tábora: a jótékonykodó együttérzésből született, megejtő szomorúság izgatószerét, mihelyt azonban az ilyen együttérzés tárgyai a biztos, külsországi távolból a közeli szomszédságba költöznének, vagy ha az együttérzés hordozói maguk heroizálódnának egy Florence Nightingale monumentális (hát még fizikai!) áldozatkészségévé — ilyenkor szívesebben zárkóznak a négy fal közé, vagy a hősöket küldik vissza a távolba, az üveghegyen túlra. Beethoven igazi halotti maszkjának nem lehet köze ezekhez a tulajdonságokhoz.

A hozzáértők elmondhatnák, hogy a maszk a művész arcának nem éppen hű másolata, mert Danhauser csak harmadnapra öntötte ki; a halál utáni második napon pedig egy tekintélyes bécsi belgyógyász, Beethoven süketiségének okai után kutatva, felboncolta a fejet, s az óvatosság ellenére is kénytelen volt átfürészelni az állkapocs forgóját, s ezzel minden bizonnyal lényegesen megváltoztatta az arc alsó részének kifejezését. A száj ilyen hihetetlen, szinte leírhatatlan kifejezésének tehát ez az erőszakos beavatkozás lenne az oka. Ennek a ténynek azonban az érzéki vizsgálat és a maszk taglalása szempontjából nem okvetlenül kell döntő jelentőségűnek lennie. Az antropológiai mércék korlátozódjanak csak a koponya felső részére. A tiszteltető és kontár, de mindenekfölött áhítatos odaadással szemlélődő ember azonban azt akarja hinni, hogy Beethoven arca szakasztott ilyen volt abban a legbeszédesebb pillanatban, ilyen, amilyenné a „sebész” véletlen rögzítette. Hiszen olyan pontosan összevág a mester művészetéről és végzetéről alkotott eszmei elképzeléssel...

Ha halotti maszkot akarsz leírni, csaknem mindig kénytelen vagy szóval és fejezetekkel feldarabolni, és sorban tárgyalni először ezt, majd azt a részét. Az egyetemes és általános benyomást nem tudod maradéktalanul átfogni; esetleg csak akkor, ha hasonlatokhoz és kizárólag az érzéki leíráshoz folyamodsz — s ez száz eset közül kilencvenkilencszer tárcába illő fecsegést szül, kivéve ha a leíró valóban költő, és a szó alkotó mestere. S ez a szabály Beethoven halotti maszkjára még inkább vonatkozik. Külön kell beszélni a szájról és az állról, külön az orról, a járomcsontról, a mélyenülő és gyengédvonalú szemekről, a horpadt halántékról és a homlok boltozatáról. A fül, mint a legtöbb maszkon, nem látható, noha az író szeretné megsejtelni, sokkalta inkább, mint bárki másét, hiszen a legszemléletesebb testi szimbóluma, hordozója volt Beethoven életében két olyan mozzanatnak, amely egyidejűleg megrázó és érdekes: művészi alkotóerejének és személyes fogyatékoságának, szerencsétlenségének.

Már az első pillantásra szinte szemet szúr a száj, még akkor is, ha hozzá nem értő szemmel és gyakorlatlanul lépsz a maszk elé — különösen ha először látod és előlről: az emberek leginkább ilyen helyzetből nézik, sőt fényképezik a halotti maszkokat, noha ez nem mindig a legszerencsésebb megoldás; a legtöbb maszknál a félprofil a legbeszédesebb, különösen egy kissé alulról szemlélve, vagy a teljes profil; sok függ természetesen a megvilágítástól is: pozitivistá szemlélődésnek legjobban a diffúz, míg az optikailag szenzibilis érzékelésnek az erős, egyoldalú megvilágítás kedvez (emellett természetesen nem közömbös, milyen irányból esik a fény). Beethoven halotti maszkján, en face, a száj szokatlanul széles, a felső ajak a fogakhoz tapadt, az alsó ajak kissé lefittyedt, a peremén szokatlanul meggömbülve és a közepén összeszűkülve (úgy, mint a legtöbb arcon, ahol az ajkak középső részének vonala kissé szív alakú), jellegzetesen kétrétű, hosszában hangsúlyozottan két részre — külsőre és belsőre — osztva, úgy, hogy ilyen irányból szemlélve egy hangsúlyozottan izmos száj benyomását kelti, egy megvető és undorodó huszfodorét — ha a felső ajak az elernyedé arc alatt nem folytatódna a száj szöglete fölött, s a bőr e gyűrődésének ez az árnyéka nem változtatná meg teljesen ezt a kifejezést; ez még jobban leolvasható félprofilban, mert a szemlélődő csak így figyelheti meg, hogy az alsó ajkak nem brutálisan és ernyedten csüngnek, hanem teljes egészükben a fogakhoz és a felső ajakhoz simulnak; a felső ajak szögletéhez tartozó árnyék hatására az egész száj megváltozott kifejezést mutat — zárt és mozdulatlan, de semmi esetre sem olyan görcsösen, önféjűen, mint ahogy azt az „élő” maszk mutatja, hanem fegyelmezetten, erőlködés nélkül, mintha csak ez volna az egyetlen, természetes, veleszületett és szükség-szerű állapota. Az író régóta keresi az igazi kifejezést, amellyel ezeknek az ajkaknak a hasonlatosságát megjelölje — és szinte önmagának sem hisz (mert állandóan az az érzése, hogy ezt a mester foglalkozása sugallja), amikor átvillan benne a mentő vízió: ez a száj nem a polgári szabadság konok és teátrális tribunájának szája (mint a tizenöt évvel idősebb „élő” maszké), hanem csak egy, végső élményt fejez ki — ezek az ajkak *hallanak*.

Az orr nagyon széles és ugyanakkor igen éles vonalú is: háromoldalú ferde piramis; az alsó, teljesen vízszintes felület csaknem mértani pontossággal egyenlő szárú háromszög; az orr sővénye merev és egyenes, az orrcimpák külső oldala nem hajlékony, mint a legtöbb emberi arcon, hanem mindkét oldalon egy-egy egyenes barázda, amely az alapról a csúcs felé tör; az alapban mélyebb, a csúcs felé haladva már enyhébb; meredek, hiszen csaknem a csúcs egyharmad-áig húzódik föl. Az ilyen orr, en face, erőszakosnak hat, szinte nyersnek, mintha nagyon is földi ember társadalmi és testi erejét lenne hivatott hirdetni, a profilban a nagyság ellenkezése nyilvánul meg; az élek tiszta, éppen csak kissé legömbölyített széle a tekintet, az arcél tiszta és öntudatos tájékozódását rajzolják a térbe.

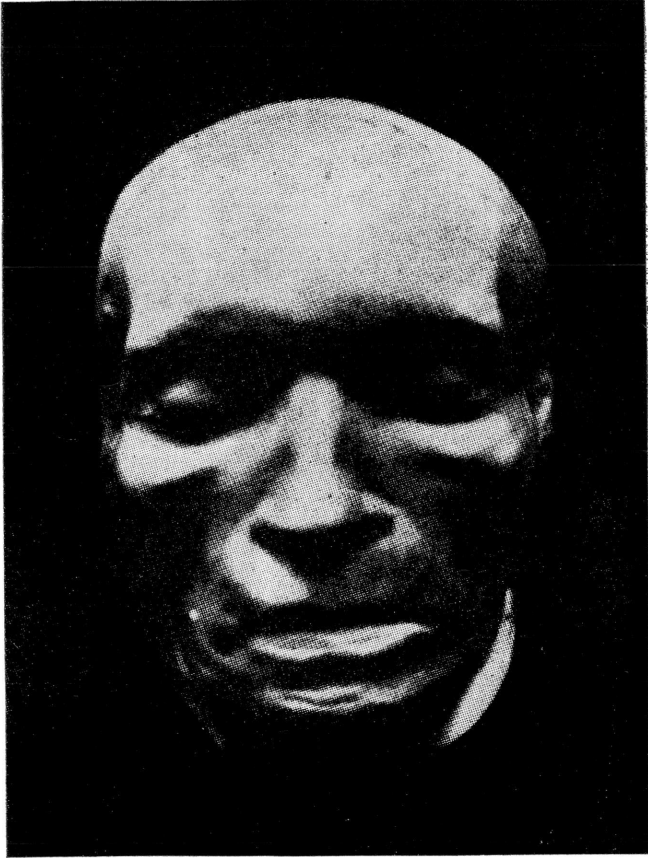
A jól ismert tatáros járomcsontok itt még kifejezőbbek, mert alattuk az arc horpadt, különösen azért, mert a halánték is beesett, olyannyira, mintha valaki két ujjával összenyomta és belapította volna azt a két enyhe bemélyedést. S talán éppen ezért domborul a szemüre-

gek fölött olyan boltozatosan a jellegzetes homlok: a magas homlok, úgy mondják, a bölcsesség jele; Beethoven homloka is magas, csak nem úgy, ahogyan a közismert frenológus az egyenes szikla simaságának meredekét elképzeli (az ilyen homlok mögött ritkán rejtezik kimeríthetetlen gazdagság), Beethoven homloka magas, de kerekded, valóságos kupola, valóságos körszelet. Az ilyen körszeletszerű homlok, két besüppedt halántéktól határolva, tapasztalataim szerint, mindenekelőtt a változó, szeszélyes, eruptív intenzitással érzékelő és együttérezve alkotó emberek sajátja, s ugyanakkor a csaknem állandóan jelen lévő, tisztán látó, de a legtöbbször öntudatlan, racionális ellenőrzése is, az olyan kontrollé, amely az érzéki életnek csak az alkotó szakaszával törődik, s nem az állampolgári mindennapok triviális gyakorlatával. Ezt a magyarázatot az életből intimen ismert arccal való analógiákból, tapasztalataimból következtetem.

A szempár Beethoven maszkjának másik különlegessége. A legtöbb halotti maszkon (de talán egyiken sem annyira, mint Puskinén), s így Beethovenén is, világosan kivehető, hogy a lezárt szemhéjak alatt a szemgolyók állása felfelé mutat. És éppen ez adja a tisztán kiöntött és nem túlságosan eltorzított halotti maszkok értékes, utánózatlan gazdagságú „tekintetét” (noha ezek a tekintetek „pislognak”): az elsötétült szemhéjak ugyanis az első látásra a leszegett tekintet asszociációját keltik, de ha tüzetesebben vizsgálód, észreveszed, hogy a szemhéjak puha, gyengébb bőre alatt a felfelé fordult szemgolyó vonalai rajzolódnak ki; ezért hunyorognak ezek a halott szemek, és éppen ezért olyan barbár dolog, ha néha, szobrászveső segítségével, utólag, felnyitják ezeket a szemeket (ismert eset Napóleon fiának, a római királynak és a reichstadt-i hercegnek a halotti maszkja, amely ilyenformán nem a leélt élet gazdag summája, hanem értéktelen torzkép, egy személytelen múmia kifaragott álarca).

Ez a különösen hunyorgó tekintet tehát nemcsak Beethoven maszkjára jellemző, s az sem, amiért ez a tekintet olyan mélyen megdöbbeníti a halotti maszkok gyakorlott szemlélőjét is, noha éppen ez a legnagyobb — nem ijesztő, hanem felemelő és emelkedett — varázsa a megőrzött mulandóság e szép, értékes darabjainak.

Beethoven halotti maszkján a szempár más szempontból nem mindennapi. A szemgolyók messze kiugranak a szemüregből, felerészük szinte szabadon áll a levegőben a szemöldöksont alatt. És mégis, ezek nem kidülledt szemek. A szembogarak elülső metszősíkja ugyanis pontosan egyezik a szabályosan megformált arc méreteivel, egy kicsit mélyebben ülő, mint az arccsontok elülső széle, s mint a szemöldöksontok vonala. Nem a szemgolyók kiugrók tehát, hanem a szemüreg beesett, olyannyira beszívódott, hogy a szemgolyókat körülölelő árok rendkívül mély, a megszokottnál sokkal mélyebb. S ha a szemgolyó a mostani metszési síkjában maradna, de a szemüreg ismét feltöltődne rugalmas izomszövettel és véredényekkel, senki sem látná kiugróknak ezeket a szemeket. És mégsem a megszokott, halotti maszkok beesett szemei ezek! Az ilyen mélyen besüllyedt szemüregnél ugyanis rendszerint a szemgolyók is besüppednek. Beethovennél azonban rendkívüli erőt (mondhatnánk csodát) látunk abban, hogy a szemgolyók megőrizték előreugró tartásukat, a világ felé, a vizuális jelenségek

LUDWIG VAN BEETHOVEN

felé fordulva, kémlelve még akkor is, amikor az őket feszítő izmok már elernyedtek. Vagy ez is a süketség nyoma, jellemzője?

Az ötvenhét éves, meggyötört — s már kilenc éve teljesen süket — zeneszerző arca erőteljesen megformált, de mégsem ráncos! Tágas, egyenes, szögletesen összeállított sík felületeken törik meg az önmagába zárkózott, a végletekig egyszerű s mindig csak felkészült, de soha nem egzaltált erő. Meséljenek csak anekdotákat, amennyit akarnak: ez nem a megkeseredett, elembertelenedett és önző gyötrődés összessége — ez a felemelő, az abszolút keresés és megismerés soha nem látott mélységeibe leszálló szenvedés, amely túllép és eltávolodik mindenféle korszerű, kis szenvedéstől: *to mega pathos*.

Az utolsó kvartettek ismeretlen, rejtett bölcsességéhez hasonlatos Beethoven halotti maszkja, s nem a geniális remete önzéséről szóló frivol és sekélyes történetkékhöz.

Báti-Konc Zsuzsanna fordítása